

יעקב ורחל – השבר הגדול

וַיֵּאָהֵב יַעֲקֹב אֶת רַחֵל וַיֹּאמֶר אֶעֱבְדָךְ שְׁבַע שָׁנִים בְּרַחֵל בְּתֵדָה הַקְּטָנָה: ... וַיַּעֲבֹד יַעֲקֹב בְּרַחֵל שְׁבַע שָׁנִים וַיְהִי בְעֵינָיו כְּיָמִים אֶחָדִים בְּאַהֲבַתוֹ אֶתָּה: (בראשית כט יח, כ).¹

וַיֵּרָא ה' כִּי שְׁנוּאָה לָאָה וַיִּפְתַּח אֶת רַחֵמָהּ וְרַחֵל עָקְרָה: (בראשית כט לא).²

וַתֵּרָא רַחֵל כִּי לֹא יִלְדָה לַיַּעֲקֹב וַתִּקְנָא רַחֵל בְּאַחֹתָהּ וַתֹּאמֶר אֶל יַעֲקֹב הֲבֵה לִי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי: וַיַּחַר אֶף יַעֲקֹב בְּרַחֵל וַיֹּאמֶר הֲתַחַת אֱלֹהִים אֲנֹכִי אֲשֶׁר מָנַע מִמֶּנּוּ פְרִי בֶטֶן: וַתֹּאמֶר הִנֵּה אֲמַתִּי בְלָהָה בֹא אֵלַיָּה וְתִלְדַּע עַל בְּרַכִּי וְאֲבָנָה גַם אֲנֹכִי מִמֶּנָּה: (בראשית ל א-ג).³

בראשית רבה עא ו-ז, פרשת ויצא

סוף סימן ה: "ותעמוד מלדת" (בראשית כט לה) - א"ר אמי: מי מעמיד רגלה של אשה בתוך ביתה? בניה.⁴
סימן ו: "ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחותה" (שם ל א). א"ר יצחק כתיב: "אל יקנא לך בן פחטאים כי אם בן ראת ה' כל היום" (משלי כג יז) - ואתה אומר: "ותקנא רחל באחותה"?! אלא מלמד שקינאתה במעשיה הטובים, אמרה: אילולי שהיא צדקת לא היתה יולדת.⁵
 "ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי" (בראשית ל א) - אמר שמואל: ארבעה חשובים כמתים: מצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים, ומי שירד מנכסיו. מצורע, דכתיב: "אל נא תהי פמת אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו" (במדבר יב יב).⁶ סומא, דכתיב: "במחשכים הושיבני פמתי עולם" (איכה ג ו). מי שאין לו בנים מנין? שנאמר: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי".⁷

¹ אהבת יעקב ורחל, שהחלה במפגש ליד הבאר, ראה דברינו [מפגש יעקב ורחל – נשיקה ובכיה](#) בפרשה זו, היא מהמפורסמות במקרא. אהבה זו שורדת את רמאות לבן ליעקב ונישואיו הכפויים ללאה. האם תשרוד אהבה זו גם מבחינים נוספים? לפני שנפנה לשאלה זו שהיא עיקר דיוננו, נשאל: אצל מי עוד מהאבות הייתה אהבה? יצחק אוהב את רבקה, בה מצא ניחומים אחרי אמו (בראשית כד סז). אין אהבת נשים לאישיהם במקרא, להוציא אהבת מיכל לדוד (שמואל א יח כ), אולי כחלק מהצנעת המקרא את הצד הרגשי בכלל והנשי בפרט. אבל יש אהבת הורים לילדיהם, הן של האב (אברהם ליצחק, בראשית כב ב; אהבת יצחק לעשו, בראשית כה כח), והן של האם (רבקה ליעקב, שם).

² טרם שנעבור לנושא המרכזי הפעם, עקרונה של רחל, ראוי לשים לב לפסוק קצר זה המקפל בתוכו שני מוטיבים חשובים. האחד, שגם לאה הייתה עקרה. ראה בראשית רבה עב א: "עד עקרה ילדה שבעה - לאה שהיתה עקרה מן הבית ילדה שבעה ... ורבת בנים אומללה - רחל שהיתה ראויה שיעמדו ממנה רוב הבנים, אומללה" (עוד נחזור לחנה להלן). הדברים עולים בעצם מפשט הפסוק: "ויפתח ה' את רחמה", משמע שקודם לכן היה רחמה סגור. והשני, מוטיב האשה השנואה והאשה האהובה (דברינו [אהובה ושנואה](#) בפרשת כי תצא). האם השנואה מולידה והאהובה מעקרת? האם הפיזיו לנשאה היא פרי בטן ולאהבה העזה יש מחיר?

³ אהבתם הגדולה של יעקב ורחל (בתורה רק כתוב שהוא אהב אותה, אבל מותר לנו להניח שהיה זה הדדי) הופכת לריב קשה עד מאד, כאשר לאהבה זו אין פרי בטן, אין ילדים. ראה איך לאה מייחלת שאצלה יתהפך הגלגל בכיוון הנגדי, בעקבות לידתו של ראובן: "ותהר לאה ותלד בן ותקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ה' בעיניי כי עתה יאהבני איש" (בראשית כט לב).

⁴ פסוק זה מדבר על לאה, אחרי לידת יהודה בנה הרביעי. פירוש שכל טוב מציע, שקנאת רחל החלה כבר אחרי לידת שמעון, בנה השני של לאה: "וכשנתעברה בשמעון ותקנא רחל בה, ומוסרה בלה ליעקב לאשה" (והתורה מספרת את לידת ארבעה בני לאה ברצף, "להשלים העניין", כפי שמצאנו במקומות רבים במקרא). אבל פירוש תולדות יצחק נצמד לפשט הפסוקים מהם עולה סבלנותה הרבה של רחל שספרה את בניה של לאה וכל פעם נתלתה בתקווה מחודשת: "ויש להקשות וכי עתה ראתה? והלא מבן ראשון היה לה לראות! כשילדה לאה הראשון, אמרה רחל: השני אלד אני. כשראתה רחל השני, אמרה: אחותי ילדה שנים, אני אלד שנים אחרים. כשילדה השלישי, אמרה רחל: כוונת הקב"ה שתלד אחותי שלושה זה אחר זה שהוא חלקה, ואני אלד שלושה אחרים גם כן זה אחר זה. כשראתה שילדה ארבעה, אז התחילה לזעוק ואמרה ליעקב: ראה תראה שגולה לי לאה בן אחד". הבנים הם רגליה של האשה בבית. ללאה כבר ארבע רגליים ולרחל אפילו לא אחת. לאה אומרת: "הפעם אודה את ה'".

⁵ הרי לא ייתכן שצדקת כמו רחל סתם מקנאית באחותה, אלא פשיטא שהיא מקנאית במעשיה הטובים של לאה שבזכותם זכתה לבנים. אין שום רגש אמהי פשוט בדרשה זו, הכל עניין של מצוות ומעשים טובים, שכר ועונש ברמה הכי ישירה ופשוטה. כלום שכח הדרשן את הדרשות שהקב"ה מתאוה לתפילתן ושיחתן של האמהות לפיכך עשה אותן עקרות? (בראשית רבה מה ד). וכי שרה ורבקה לא היו עקרות עד שנפקדו? האם לא הכיר הדרשן רגש קנאה אנושי פשוט?

⁶ אצל מרים אחות משה שדברה עליו לשון הרע ונצטרעה. ראה דברינו [אל נא רפא נא לה](#) בפרשת בהעלותך.

⁷ ומי שירד מנכסיו הם דתן ואבירם. ראה המשך הדרשה שם ובמקבילה בגמרא נדרים סד ע"ב ועבודה זרה ה ע"א. אפשר לרכז את דברי רחל אלה, כפי שלמשל מסביר אברבנאל שמשווה את דבריה לדברי לאה: "באמרה ליעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי. ואם לאה שאמרה אלי תבא כי שכר שכרתך וגו'. כי הנה שתיהן בזה יצאו מדרכי הצניעות להקים זרע מהצדיק". כך גם פירוש עקידת יצחק: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי - הטילה עליו ההשתדלות על דרך הרפואות או על צד אחר בדרך געגועי הנשים וכמו שעשתה אחרי כן בדודאים". אבל כפשוטם במקרא, דברי רחל אלה הם קשים ויכולים להסביר את כעסו של יעקב להלן, כולל תשובתו: האם אני במקום אלהים? מה צריך יעקב לעשות ולא עשה? מה פשר האיום שאם לא, אז אני מתה? דרך אחת להבין אמירה קשה זו, היא שזו קריאה של ייאוש ואין לחפש כאן הסבר הגיוני. רחל שרואה שלא נפקדה בארבעה בנים, ויעקב מן הסתם לא חסך את עונתה, מביעה בקריאה זו שבר וייאוש: "כמתה אני חשובה" (שכל טוב על הפסוק). אין לשפוט אדם על דברים קשים כאלה וכמו שאומרת חנה: "כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה". דרך אחרת שנוקטים פרשני המקרא היא שרחל ציפתה מיעקב

סימן ז: "ויחר אף יעקב ברחל" – חכמי הדרום בשם ר' אלכסנדר ורחבא בשם ר' אבא בן כהנא: "החכם יענה דעת רוח" (איוב טו ב) - זה אברהם: "וישמע אברם לקול שרי" (בראשית טז ב). "וימלא קדים בטנו" (איוב שם) - זה יעקב: "ויחר אף יעקב ברחל". אמר לו הקב"ה: כך עונים את המעיקות?⁸ חייך, שבניך עתידים לעמוד לפני בנה.⁹

"ויאמר התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן" - ממך מנע, ממני לא מנע.¹⁰ אמרה לו: כך עשה אביך לאמך? לא חגר מתניו כנגדה?¹¹ אמר לה: אבי לא היו לו בנים, אבל אני יש לי בנים.¹² אמרה לו: וזקנך לא היה לו בנים, וחגר מתניו כנגד שרה?¹³ אמר לה: יכולה את לעשות כשם שעשתה זקנתך? אמרה לו: מה עשתה? אמר לה: הכניסה צרתה לתוך ביתה. אמרה לו: אם הדבר הזה מעכב, "הנה אָמְתִי בְלָהָה בְּאֵלֶיהָ וְתִלְדַּעַל בְּרַכִּי וְאֶבְנָה גַם אֶנְכִי מִמֶּנָּה".¹⁴

אגדת בראשית (בובר) פרק נב¹⁵

"ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי" (בראשית שם) - אישה שהיא עקרה ואינה יולדת, היא מתה? אלא אמרה רחל: אם איני יולדת מן הצדיק הזה, אבא משיא אותי לאחר רשע, ואני מתה עמו לעולם הבא... לכך אמרה: ואם אין מתה אנכי.¹⁶ דבר אחר: הבה לי בנים. אמרה לו אם מבקש אָתְּ אני יולדת, כשבקשת עשית צאן שילדו, שנאמר: "וַיַּחֲמוּ הַצֹּאן אֶל הַמִּקְלוֹת וַתִּלְדֶּן הַצֹּאן עֶקְדִים וְנִקְדִים וְטָלְאִים" (בראשית ל לט).¹⁷

שיתפלל בעבורה. בדרך זו הולכים בראש המחנה רש"י: "הבה לי בנים – וכי כך עשה אביך לאמך? והלא התפלל עליה". ואבן עזרא: "הבה לי בנים - שתתפלל לשם כאשר עשה אביך". הרי אתה יעקב נולדת מהעתירה של אביך יצחק!
⁸ ככה עונים לאשה במועקתה הגדולה, בכאבה הגדול על שאין לה בנים? לאן הלכה אהבתך יעקב? היכן המפגש ליד הבאר בה נטלת חירות ועוז לנשק נערה 'זרה' לפני כולם? (ראה שוב דברינו מפגש יעקב ורחל – נשיקה ובכיה). היכן: "וַיְהִי בְעֵינָיו כְּיָמִים אֶחָדִים בְּאֶהְבְּתוֹ אֹתָהּ" (בראשית כ טז)? כל זה פס ועבר מן העולם, יעקב?
⁹ בני לאה וכל עשרה השבטים לפני יוסף. והם משתחווים לו ומתחננים לרחמיו. פעמיים מזכיר יהודה בנאומו לפני יוסף את האפשרות שאבא יעקב ימות אם לא יחזור בנימין. "וַיְהִי כִּרְאוֹתָיו כִּי אֵין הַנְּעָר וְמָת" (בראשית מד לא), עומד כנגד "מתה אנכי". ואחרי מות יעקב אומר יוסף לאחיו, הבאים שוב להתחנן לפניו: "הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי" (בראשית נ יט), אשר עומד כנגד "התחת אלהים אנכי" שאומר יעקב לרחל. אבל בכך, אנחנו 'גונבים' את המשך הדרשה.
¹⁰ אפשר לפרש "התחת אלהים אנכי" באופן יחסית רך, כפי שמפרש למשל מדרש שכל טוב על הפסוק: "וכי מיני הקב"ה תחתיו, או נתן בידי מפתח של עקריות? אין הדבר מסור אלא בר". או כדברי פירוש צרור המור: "ואולי חרה ליעקב על שאמרה הבה לי בנים שנראה שהיתה עושה ממנו אלוה". בא המדרש ושוּפֵךְ שֵׁמֶן עַל הַמְדוּרָה שֶׁהַבְּעִיר בְּפִיסְקָה הַקּוּדְמַת כְּשִׁמְתַח בִּיקוּרֵת עַל יַעֲקֹב: "כך עונים את המעיקות?". הבעיה היא שלך, רחל, אומר לה יעקב, לי אין שום בעיה: "ממך מנע, ממני לא מנע". ראה דבריו הביקורתיים של פירוש אלשיך על דרשה זו בפירושו לפסוק: "ועוד תשובתו אשר מנע ממך כי פירשו ז"ל (שם עא י) ממך מנע ממני לא מנע, כי הלא כמו זר נחשב, יחמץ לבבה במענה פיו!". והוא רומז לפסוק בהושע ח יב: "אֶקְטֹב רַבִּי תוֹרְתִי כְּמוֹ זֶר נְחֻשְׁבִּי". אולי לא הכל צריך לכתוב.
¹¹ היינו עמד בתפילה, ככתוב: "וַיַּעֲתֵר יַעֲקֹב לֵה' לִנְכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָה הוּא וַיַּעֲתֵר לוֹ ה' וַתֵּהָר רַבְּקָה אִשְׁתּוֹ" (בראשית כה כא). דברינו עתיירה בפרשת תולדות. הביטוי "חגר מתניו" ראוי לדיון בפני עצמו, מאקט של מלחמה, דרך הליכה זריזה, עבודות הבית ועד אבלות. אבל כאן הוא במוֹבֵן שֶׁל תְּפִילָה כִּי שִׁמְצָאנוּ אֶצֶל מֶשֶׁה, בְּחֹטָא הַעֲגָל: "מִיַּד עִמַּד מֶשֶׁה בְּאוֹתָהּ שְׁעָה חֲגַר מִתְנִיּוֹ בְּתַפִּילָה וְהָיָה מִלְמַד זְכוּת עַל יִשְׂרָאֵל וּמִבְקֵשׁ רַחֲמִים לִפְנֵי הַקֶּב"ה (פסיקתא רבתי פיסקא י - כי תשא, תנחומא וירא ט, במדבר רבה ב טו).
¹² ממי? מאחותך לאה. מה עושה כאן המדרש? שופך עוד שמן רותח למדורה? למה?
¹³ זקנך הוא אברהם, אלא שלא מצאנו היכן גר אברהם מתניו בתפילה או בדיבור רך כנגד שרה.
¹⁴ והמדרש ממשיך שם במשמעות שני הבנים של בלהה, אשר יולדו על ברכי רחל: "ותאמר רחל דנני אלהים - דַּנְנִי וְחַיִּיבְנִי, דַּנְנִי וְחַיִּיבְנִי, דַּנְנִי וְחַיִּיבְנִי". דנני שנתן לי סוף סוף בן, אבל "וחייבני", שעדיין אני עקרה. ועל נפתלי, מוסיף המדרש שם על מה שכתוב במקרא, שבדבריה: "נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי", מזכירה רחל את נפתוליה עם אחותה (ועם עצמה) שיכלה להודיע ליעקב שלבן מרמה אותו ונותן לו את לאה במקומה, ולא עשתה זאת: "אילו שלחתי ואמרת לי: תן דעתך שהן מרמים בך, לא היה פורש? אלא אמרתי אם אין אני כדאי שיבנה העולם ממני יבנה מאחותי". לנושא זה של החלפת לאה ברחל, עוד נחזור להלן. והרוצה להעמיק, מוזמן להשוות מדרש זה עם המקבילה במדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן יט. אנו נמשיך למקורות נוספים.
¹⁵ גם מדרש זה הוא מקבילה וחוזר על עיקרי הדברים שלעיל בבראשית רבה, אבל יש בו כמה חידושים עליהם נעמוד.
¹⁶ אי הבאת ילדים לעולם עלולה לעלות במחיר פירוק הנישואין וחזרה לבית ההורים. ולך תדע לאיזה אדם בלתי הגון ייתן לבן את רחל לאחר שלא הביאה ילדים מנישואיה הראשונים. גם זה מעין מיתה. חשש כבד כזה יכול לגרום לדיבור קשה בין בני זוג, הגם שהוא עצמו מעורר חשש לפירוק הזוגיות.
¹⁷ הרי לנו טענה מעניינת של רחל רועת הצאן. אם לכוון את הכבשים היילודים אתה יודע יעקב, אולי יש בידך גם ידע איך לרפא אותי מעקריותי? ראה שוב פירוש עקידת יצחק על דברי רחל: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי - הטיילה עליו ההשתדלות על דרך הרפואות או על צד אחר בדרך געגועי הנשים וכמו שעשתה אחרי כן בדודאים". הנה, הדודאים הועילו ללאה, אתה יעקב שהפכת מאיש תם יושב אוהלים לאיש שדה ומקנה, אולי אתה מכיר עשבי מרפא בשבילי?

דבר אחר: מה ראתה לומר "הבה לי בנים"? אלא שנתנבאת שהיא מתה במהרה, שנאמר: "ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל וגוי" (בראשית מח ז). אמרה לו: תן לי בנים עד שלא אמות, הדא הוא דכתיב: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי".¹⁸ מיד ויחר אף יעקב ברחלי - וכי יש אלהים שני שעושה כלום חוץ מרשותו?¹⁹

"התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן" ... אמר לו הקב"ה: כך אתה מחסד אותה ואומר לה התחת אלהים?²⁰ חייך שאני מעמיד ממנה בן שיאמר לאחיו: "כי התחת אלהים אני" (בראשית נ יט).²¹

רד"ק שמואל א פרק א פסוק ח²²

"הלוא אנכי טוב לך מעשרה בנים" - כתרגומו הלא רעוטי טבא לך, כלומר, רצוני אליך ואהבתי אותך טוב לך מעשרה בנים. ויש מפרשים: אנכי טוב לך, יותר ממה שאני טוב לעשרה בנים שיש לי מפנינה. כלומר, יותר אני אוהב אותך ממה שאני אוהב את בני.²³

אלשיך בראשית פרק ל פסוק א²⁴

ואפשר כי אמרה בלבה: אולי מה שציערתי את יעקב שידי היתה בהחליף את לאה ומסרתי לה סימנים, שילם לי אלהים שעל כן לא ילדתי ממנו על אשר חטאתי לו. וזהו אומרו: "ותרא כי לא ילדה ליעקב על כן ותקנא באחותה", באומרה: אני שלא הייתי כלי האומנות מהרמאות רק שעזרתיך, אני לוקה ... כי בשלך הצער הזה עלי.²⁵

רמב"ן בראשית פרק ל פסוק א

הבה לי בנים - אמרו המפרשים (רש"י, ראב"ע) שתתפלל עלי. ואם אין מתה אנכי - לשון רש"י, שמי שאין לו בנים חשוב כמות, והוא מדרש רבותינו (בראשית רבה עא ו). ואני תמה, אם כן למה חרה אפו, ולמה אמר התחת

¹⁸ הבה לי בנים טרם שאמות מתחננת רחל ליעקב. היא רחל שאכן נפטרה בלידת בנה השני. ערב מותו, כאשר יעקב שופך לבו לפני יוסף בנה של רחל, הוא מפנים שמותה של רחל אמנם אירע בארץ, אבל מקורו בפדן, עוד שם בשדות חרן כאשר היא מתחננת לילד והוא לא הפנים את גודל השבר ולא גילה אמפתיה מינימלית כלפיה, רק חרה אפו בה. עכשיו לפני שהוא מת הוא מבין. מרשותו של 'הראשון'? את הדרשה הזו ניתן אולי לצרף לדרשות הרכות על תשובתו של יעקב לרחל, הגם שבמקרא נאמר: "ויחר אף יעקב ברחל". אפשר למצוא בדרשה זו אולי גם הד לאמונה הפרסית (אמגושית) בשני אלים. מה שאולי לא מתאים לתקופתו של יעקב, אבל מתאים לתקופתו של הדרשן.

¹⁹ כך אתה גומל חסד עם רחל אשתך ואומר לה: התחת אלהים אנכי? השווה עם "כך עונים את המעיקות?" בבראשית רבה לעיל. הביטוי "מחסד אותה" הוא יחידי בכל ספרות חז"ל (להוציא אולי בירושלמי כתובות פרק ו סוף הלכה א) וניתן גם להבנה בשונה ממה שהצענו.

²¹ אנחנו חוזרים לעימות של "התחת אלהים אני" של יוסף, בנה של רחל, עם "התחת אלהים אנכי" של יעקב לרחל. מהמדרשים משתמע שזה "מידה כנגד מידה", בפרט העמידה השפופה והכנועה של אחי יוסף מול יוסף, בהשוואה עם עמידתה של רחל מול יעקב. אבל האם ניתן להשוות גם את המענה של יעקב לרחל עם המענה של יוסף לאחיו? ראה בראשית רבתי פרשת ויחי על דברי יוסף: "התחת אלהים אני. דריש ר' יונא אביו של ר' מונה: אמר להם: מי יוכל לשנות סדרו של עולם? י"ב שעות ביום, י"ב שעות בלילה, י"ב מזלות, י"ב חדשים, י"ב אבנים עתידיים להיות נתונים על לב אהרן וכל כך למה? למספר בני ישראל. וכי אלוה אני שאוכל לחלק סדרו של עולם?". ועוד יותר, מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרשת ויחי נ יט: "ויאמר אליהם יוסף אל תראו כי התחת אלהים אני. יעקב אמר לרחל בלשון תימה: התחת אלהים אנכי? אבל יוסף אמר לאחיו בלשון ודאי: כי התחת, כלומר מעין דרכי של הקב"ה יש בי. כשם שהקב"ה עובר על פשע, כך אני עובר על פשע". לפי זה, דברי יוסף "כי התחת אלהים אני", הם עקיצה קשה ליעקב ומשנים לחלוטין את לשון בראשית רבה לעיל: "חייך, שבניך עתידיים לעמוד לפני בנה". יוסף, בנה של רחל לא ידבר אל אחיו, הם בניך יעקב, כמו שאתה דברת אל אמו. הוא יידע לפייס את אחיו ואתה ענית לה בלשון קשה.

²² נפנה לספר שמואל ונשווה את רחל ויעקב עם חנה ואלקנה.

²³ כך גם פירוש רלב"ג שם: "הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים לרוב אהבתי אותך". כנגד "התחת אלהים אנכי" של יעקב (כמה אנוכית נשמעת לעתים המילה הזו), עומדים דברי אלקנה לחנה: "הלוא אנכי טוב לך". אלקנה לפחות עונה לחנה, מדבר איתה ומביע את אהבתו לה. גם אם דבריו הם אולי קצת נאיביים ובאים מלב של גבר שלא מבין את הרגש העז כל כך הטמון בכמיהת האשה לילדים. אהבת האיש אינה יכולה לפצות על חשך בבנים, על העקרות. ראה פירוש אברבנאל שם: "... אנכי טוב לך ומועיל לך יותר ממה שיהיו לך מועילים עשרה בנים אשר תוליד. ולא זכר הכתוב תשובת חנה כי לא היה לה פה להשיב". נראה שגם אברבנאל לא הבין את שתיקתה של חנה. וגם עלי לא הבין אותה. גבר לא יבין זאת. אבל המקרא והמדרש מבינים אחרת, כפי שהארכנו לדון בדברינו [תפילת חנה](#) בראש השנה, כולל התרסתה כלפי שמיא. האם מה שהיה מצופה מרחל שתתפלל ותקרע שבעה רקיעים ותערוך את חשבונותיה ישירות עם הקב"ה כחנה? ראה שוב רש"י ואבן עזרא בסוף הערה 7.

²⁴ נחזור ליעקב ורחל ולנקודת מבט אחרת ממה שראינו לעיל, טרם שנחזור לכיוון שסללו מדרש בראשית רבה, רש"י ואבן עזרא.

²⁵ ראה בדומה פירוש פני דוד: "ויחר אף יעקב על שמסרה הסימנים ... ועל זה אמרה כשילדה: אסף אלהים את חרפתי. שאני עשיתי למצוה למסור הסימנים ובעלי היה מזלזל בי". אנחנו מכניסים לתמונה את המדרש שרחל חסה על אחותה ומסרה לה את הסימנים שהיו בינה ובין יעקב (מגילה יג ע"ב, בבא בתרא קכג ע"א, ראה גם איכה רבה פתיחתא כד), מה שאיננו במקרא. בכך, לכאורה הפרה רחל את האמון בינה ובין יעקב ובגדה בקשר ביניהם. מעשה זה מצדיק לכאורה את כעסו של יעקב שלמרות הכעס שתק כל השנים. אבל עכשיו כשהיא באה אליו בטענות: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי", הוא מתפרץ כנגדה. בשעתו, היה מוכן יעקב למחול לרחל ובאהבתו הגדולה לעבוד עוד שבע שנים בשבילה. אבל כעת הוא מפנים את מה שעשתה רחל ואומר לה: את מסרת את סימני האהבה המוסכמים בינינו לאחותך. את העדפת את מחויבותך למשפחתך (ופחדך מלבן אביך) על פני הקשר בינינו. אני הבלגתי והמשתכתי לעבוד עוד שבע שנים כי עדיין האמנתי באהבתנו. ועכשיו את באה אלי בטענות? מה אני? אלהים?

אלהים אנכי? ושומע אל צדיקים ה'! 26 ומה שאמר, אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים, ממך מנע ממני לא מנע, וכי הצדיקים אינן מתפללים בעד אחרים? והנה אליהו ואלישע התפללו בעד נשים נכריות (מלכים א יז כא, ושם ב ד טז). 27

ועל דרך הפשט, אמרה רחל ליעקב שיתן לה בנים. ובאמת דעתה לאמר שיתפלל עליה, אבל שיתפלל עליה עד שיתן לה בנים על כל פנים. ואם אין, שתמית עצמה בצער. דברה שלא כהוגן בקנאותה, וחשבה כי באהבתו אותה יתענה יעקב וילבש שק ואפר ויתפלל עד שיהיו לה בנים שלא תמות בצערה. 28 ויחר אף יעקב - שאין תפילת הצדיקים בידם שתשמע ותענה על כל פנים. 29 ובעבור שדברה דרך געגועי הנשים האהובות להפחידו במיתתה חרה אפו. ולכך אמר לה שאינו במקום אלהים שיפקוד העקרות על כל פנים. ואינו חושש בדבר, כי ממנה נמנע פרי הבטן ולא ממנו, וזה ליסר אותה ולהכלימה. 30 והנה הצדקת בראותה שלא תוכל להיסמך על תפילת יעקב, שבה להתפלל על עצמה, אל שומע צעקה. וזהו: "וישמע אליה אלהים" (להלן פסוק כב). 31

וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רְחֵל וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ: וַתֵּהָר וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אֶסְף אֱלֹהִים אֶת חֶרְפִּי: וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יוֹסֵף לֵאמֹר יוֹסֵף ה' לִי בֵּן אַחֵר: (בראשית פרק ל פסוקים כב-כד). 32

וַיְהִי פֶּאֶשֶׁר יִלְדָה רְחֵל אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לְבָן שְׁלַחֲנִי וְאַלְכָה אֶל מְקוֹמִי וְלֹאֲרָצִי: (שם כה). 33

וַיְהִי בְהִקְשָׁתָהּ בְּלִדְתָהּ וַתֹּאמֶר לָהּ הַמְיֻלָּדֹת אֵל תִּירָאֵי כִּי גַם זֶה לָךְ בֵּן: וַיְהִי בְּצֵאת נַפְשָׁהּ כִּי מָתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֵּן אוֹנִי וְאֵבִיו קָרָא לוֹ בְּנִימִין: וַתָּמֹת רְחֵל וַתִּקְבֹּר בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה הוּא בֵּית לְחָם: (בראשית לה יז-יט). 34

בראשית רבה פרשת ויצא, פרשה ע סימן יב

²⁶ צדיק איננו במקום הקב"ה, אבל יש בכוח תפילתו לפעול! הקב"ה שומע לתפילת הצדיק.

²⁷ ועל כך כעסו חז"ל על יעקב במדרש, בדבריהם הקשים: "כך עונין את המעיקות, חייך שבניך עתידין לעמוד לפני בנה". אבל רמב"ן לא שלם עם דרך זו של רש"י ואבן עזרא (ובראשית רבה) ותמה: באמת, מדוע לא התפלל יעקב בעד רחל?

²⁸ רחל אכן בקשה מיעקב שיתפלל עבורה. דבריה "הבה לי בנים" הם בקשה שיתפלל למענה. אלא שהוסיפה (במרי ליבה) את עניין המיתה שהוא דיבור שלא כהוגן "כדרך געגועי הנשים האהובות להפחידו במיתתה", כדברי רמב"ן בהמשך.

²⁹ ומי כמו יעקב יודע שיצא למסע אל הבלתי נודע בתחילת הפרשה **שאינו הבטחה לצדיק בעולם הזה**. ראה דברינו בפרשה זו.

³⁰ בסוף מגיע רמב"ן למילים הקשות שהמדרש שם בפי יעקב: ממך מנע ולא ממני. אבל מטרתו של יעקב הייתה לגרום לרחל שתתפלל היא ולא תסמוך על תפילתו. כאן שוב עולה ההשוואה עם חנה, ראה המדרשים והפרשנים על הפסוק בשמואל א א ו: "וַיִּכְעַסְתָּהּ צְרָתָהּ גַם כַּעַס בְּעֵבֹר הַרְעָמָה כִּי סָגְרָה ה' בְּעַד רַחְמָהּ", שמציינים שפנינה התכוונה לשם שמים (בבא בתרא טז א). ופירוש אברבנאל על הפסוק בשם הראב"ד: "שהיה הכעס בעבור הרעימה, כדי שתתפלל ותתירעם על הקב"ה ותבקש רחמים. כי לפי שהיה בעלה אוהב אותה היתה מתיאשת מלבקש רחמים". והוא גם מציע ש-"הרעימה" הוא כמו "הרחימה". ראה שם.

³¹ רמב"ן פותח באי הסכמה עם רש"י ואבן עזרא, אבל בסופו של דבר הוא ממשיך ומעצים את דבריהם, בכך שהוא שם את נושא התפילה בלב השיח של יעקב ורחל, עם כל המילים הקשות שנאמרו שם. לתפילה יש מגבלות, אומר יעקב לרחל, אינני כל יכול, אינני אלהים, את צריכה להתפלל בעצמך, כמו שעשתה רבקה עם יצחק (עפ"י המדרש לפחות, ראה בראשית רבה סג ה: "לנוכח אשתו - מלמד שהיה יצחק שטוח כאן והיא שטוחה כאן"). ואמנם, רחל, עפ"י רמב"ן מתפללת ונענית וההוכחה היא מהפסוק: "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רְחֵל וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ". ראה אגב בהמשך דברי רמב"ן שם שמנסה לרכך את דברי המדרש כשהוא אומר: "ואולי נתקן על דעת רבותינו, כי יעקב אי אפשר שלא נתפלל על אשתו האהובה כי עקרה היא, אלא שלא נתקבלה תפילתו וכו'". ראה דבריו שם.

³² הנה נאספה חרפתה של רחל, אולי גם משום שהשכילה להתפלל כדברי רמב"ן לעיל, וברוב שמחתה היא נותנת לבן הנוול שם כפול: אסף על שם ההווה והעבר, רגע הלידה הנפלא שמוחה את חרפת כל אותן שנות העקרות, ומוסיפה מיד גם שם על העתיד: "יוסף ה' לי בן אחר". ראה לשון רשב"ם: "הרי שם זה משמש שני אמירות, אסף ויוסף". ורבינו בחיי בן אשר ומדרש פסיקתא זוטרתא על הפסוק מוסיפים שעשתה רחל חשבון שכבר נולדו עשרה בנים ליעקב והבן האחד עשר הוא יוסף ונשאר עוד אחד להשלמת "ב"ב השבטים ויחלה שמשלים זה יבוא ממנה.

³³ עם הולדת יוסף, נזכר יעקב במשפחתו ומבקש לחזור לארץ אבותיו. (מה שאח"כ לא קרה עד שהקב"ה היה צריך להזכיר לו, ראה דברינו **שוב אל ארץ מולדתך** בפרשה זו). האם לידת יוסף "שהיה זיו איקונין שלו דומה לו (ליעקב)" (בראשית רבה פד ח) תביא להשלמה בין יעקב ורחל? האם בדרך חזרה לארץ אבותיו יעבור שוב יעקב בבאר בה פגש את רחל בבואו לחרן ותיעור בהם אהבתם הראשונה? האם הילד שיתווסף עוד כתקות רחל הוא שישלים ביניהם?

³⁴ באף לא אחד מבניו מתערב יעקב בקריאת שמו. כל שמות השבטים ניתנים ע"י האמהות. רק כאן, בבן ה"יוסף", בו זכתה רחל לפחות לשני בנים כמספר בני השפחות, מתערב יעקב. רחל רואה ברגע אחד את מלאך החיים ואת מלאך המוות. את הגשמת משאלתה ל"יוסף ה' לי בן אחר" ואת התגשמות אמירתה הקשה: "מתה אנכי". היא בוחרת בשם בן אוני - "בן צערי" אומרים המדרש ורש"י. "בן אבלי" מפרש אבן עזרא. אבל בן אוני הוא גם בן כוחי - הבן שבלידתו לקח ממני את שארית כוחי. בפעם הזו, ברע המות והחיים הזה מתערב יעקב ונותן לבנימין שם אחר: בן הימין. ימין גם היא סמל של כוח. האם נדה רחל בראשה בשארית נשמתה והסכימה לשם בנימין? האם כאן, בדרך אפרתה, אותה מעלה יעקב בגעגועיו בארץ מצרים, השלימו יעקב ורחל?

"וישא את קולו ויבך" - למה בכה? ... שראה שאינה נכנסת עמו לקבורה. זה הוא שהיא אומרת לה³⁵: "לכן ישכב עמך הלילה" (בראשית ל טו) - אמרה לה: עמך הוא שוכב, אין הוא שוכב עמי.³⁶

מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישב סימן יט

"ויוסף הורד מצרימה". זהו שאומר הכתוב: "כי עזה כמות אהבה קשה כשאול קנאה רשפיה רשפי אש שלקבתיה" (שיר השירים ח ו).³⁷ "עזה כמות אהבה" - אהבה שאהב יעקב לרחל, שנאמר: "ויאהב יעקב את רחל" (בראשית כט יח). "קשה כשאול קנאה" (שם) - שקנאת רחל באחותה. ומה תעשה אהבה בצד קנאה?³⁸ ... דבר אחר: "כי עזה כמות אהבה" - אהבה שאהב יעקב ליוסף, שנאמר: "וישראל אהב את יוסף" (בראשית לז ג). "קשה כשאול קנאה" - שקינאו בו אחיו. ומה תעשה אהבה בצד קנאה? ומי גרם ליוסף לבוא לידי שנאה? שהאהבה שאהב אותו אביו יותר מדאי.⁴⁰

וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מַצְבֵּה עַל קִבְרֹתָהּ הוּא מַצְבֵּת קִבְרַת רַחֵל עַד הַיּוֹם: (בראשית לה כ).

וְאֵנִי בְּבֹאֵי מִפְּדוֹן מִתֶּה עָלַי רַחֵל בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבֹרַת אֶרֶץ לְבֵא אֶפְרַתָּה וְאֶקְבְּרָהּ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרַת הוּא בֵּית לְחָם: (בראשית מח ז).

כֹּה אָמַר ה' קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תִמְרוּרִים רַחֵל מִבְּכָה עַל בְּנִיָּה מֵאֲנָה לְהַנְחִים עַל בְּנִיָּה כִּי אֵינְנוּ: (ירמיהו לא יד).

בראשית רבה עא ב, פרשת ויצא

ורחל עקרה", אמר ר' יצחק: רחל היתה עיקרו של בית. שנה רבי שמעון בן יוחאי: לפי שכל הדברים תלויים ברחל, לפיכך נקראו ישראל על שמה: "רחל מבכה על בניה". ולא סוף דבר לשמה, אלא לשם בנה: "אולי יחנן ה' צבאות שארית יוסף" (עמוס ה טו). ולא סוף דבר לשם בנה, אלא לשם בן בנה, שנאמר: "הבן יקיר לי אפרים" (ירמיהו לא יט).⁴¹

בראשית רבה פב י, פרשת וישלח

... למדנו שנקראו ישראל על שם רחל, שנאמר: "הבן יקיר לי אפרים".⁴²

³⁵ רחל ללאה.

³⁶ אנחנו חוזרים למפגש הראשון של יעקב עם רחל, ליד הבאר, מפגש של נשיקה ושל בכי, אולי נמצא בו פתרון. יעקב בוכה במפגש זה, על רחל לא שמענו - סתם המקרא. מספר שיטות נאמרו שם במדרש על בכי זה של יעקב. ראה שוב דברינו [מפגש יעקב ורחל - נשיקה ובכיה](#) בפרשה זו. על פי הדעה שהבאנו כאן, הבכי של יעקב הוא משום שכבר שם הוא רואה שאהבתם והקשר ביניהם לא יימשכו לנצח והיא לא תשכב לצידו למנוחת עולמים. משהו בקשר הזה לא יתממש עד הסוף. אגב כך, אנחנו גם מבינים את רגש הצער העמוק של דברי רחל ללאה כשהיא מתחננת לקבל ממנה את הדודאים: "לכן ישכב עמך הלילה" - לעולם שהוא לילה, לנצח. ורחל? רחל מוותרת על הנצח בשביל לזכות לפרי בטן בעולם הזה. האם כבר במפגש ליד הבאר הבינו יעקב ורחל את מה שאנחנו כקוראים המתרגשים מהמפגש עצמו לא מבינים?

³⁷ השלמנו את הפסוק עד סופו ואנחנו שואלים: "רשפיה" של מי? של האהבה, של הקנאה, או שמה של שניהם. ראה מדרש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק: "רשפיה של אהבה רשפי אש. כמו הגחלים של אש ... רשפיה. של קנאה: רשפי אש. שאוכלת עד שאול תחתית, עד מוסדי עולם".

³⁸ כנגד המדרש הפטאליסטי הקודם, עומד מדרש 'ארצי' זה. אין מקום לאהבה כשהקנאה פורצת. "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה", ממשיך שם שיר השירים, "ונהרות לא ישטפה" אבל טיפה של קנאה תכבה את האהבה הכי גדולה.

³⁹ בקטע שהשמטנו מזכיר המדרש את אהבת יונתן ודוד וקנאת שאול בדוד. מדרשים אחרים מזכירים את אהבת יצחק לעשו וקנאת עשו ליעקב, אהבת הקב"ה לישראל וקנאתו בעבודה זרה וכו'. ועל אהבת משה ליהושע וקנאתו בו כבר הרחבנו בדברינו [עזה כמות אהבה קשה כשאול קנאה](#) בפרשת וילך.

⁴⁰ האם תיתכן אהבת יתר, אהבה "יותר מדאי"? בבחינת "אהבה מקלקלת את השורה"? מסתבר שכן. אחרי מות רחל מתנחם יעקב, יום-יום בראותו את יוסף שהיה דומה לאמו והזכיר ליעקב את דמותה. ראה בראשית רבה פו ו, פרשת וישב: "ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה, א"ר יצחק: זרוק מקל באוויר, על עיקרו הוא עומד (מתייצב). לפי שכתוב: ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה, לפיכך: ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה. ראה גם בראשית רבתי פרשת ויחי על הפסוק "בן פורת יוסף" שמרחיב בדמיון של יוסף לרחל. ראה במקביל המדרשים על הדמיון של יוסף ליעקב "שהיה זיו איקונין שלו דומה לו (ליעקב)" והמדרשים בתחילת פרשת וישב על "אלה תולדות יוסף, יעקב וכו'". יוסף הוא התזכורת הי-יומית, במראה החיצוני ובהתנהגותו ואורחיו, את דמותם המחוברת של יעקב ורחל. יוסף הוא פרי אהבתם הגדולה. בה בעת, יוסף הוא גם פרי קנאתם הקשה. אהבה שהולידה את הקנאה הגדולה של סיפור יוסף ואחיו. ומה תעשה אהבה במקום קנאה?

⁴¹ וזהו? עצרנו בנכד של רחל, אפרים? זהו "רחל מבכה על בניה"?

⁴² כל עם ישראל נקראים אפרים. יוסף ה' לי בנים רבים.

"ותמת רחל ותקבר בדרך אפרת", מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת? אלא צפה יעקב אבינו שהגליות עתידות לעבור שם, לפיכך קברה שם, כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים. זהו שכתוב: "קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה".⁴³

משירי רחל המשוררת שייחלה לילדים ולא זכתה ומתה גלמודה וערירית

רחל

הן דָּמָה בְּדָמֵי זֶרֶם,
הן קוֹלָהּ בִּי רֶן –
רַחֵל הַרְוֵעָה צֶאן לָבָן,
רַחֵל – אִם הָאֵם.

וְעַל כֵּן הַבֵּית לִי צָר
וְהַעִיר – זָרָה,
כִּי הִנֵּה מִתְנַוֵּף סוּדָרָה
לְרוּחוֹת הַמְדַבֵּר ;

וְעַל כֵּן אֶת דְּרָכַי אֲחִי
בְּבִטָּחָה כְּזֹאת,
כִּי שְׂמוּרִים בְּרַגְלֵי זְכָרוֹנוֹת
מִנִּי אֲז, מִנִּי אֲז !

עקרה

בְּן לֹו הִנֵּה לִי! יֵלֶד קָטָן,
שְׁחֹר תִּלְתְּלִים וְנִבּוֹן.
לְאַחֵז בְּיָדוֹ וְלִפְסֹעַ לְאֵט
בְּשִׁבְלֵי הַגֶּן.
יֵלֶד.
קָטָן.

אוּרֵי אֶקְרָא לוֹ, אוּרֵי שְׁלִי!
רֶךְ וְצִלּוּל הוּא הַשֵּׁם הַקָּצֵר.
רְסִיס נְהָרָה.
לְיֵלְדֵי הַשְּׁחֹרָחַר
"אוּרֵי!" –
אֶקְרָא!

עוֹד אֶתְמַרְמֵר כְּרַחֵל הָאֵם.
עוֹד אֶתְפַּלֵּל כְּחַנָּה בְּשִׁילָה.
עוֹד אֶחְפָּה
לוֹ.

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: מי שמתה בלא ילדים, במקרא, היא מיכל בת שאול, ככתוב בשמואל ב ו כג: "ולמיכל בת שאול לא היתה לה ילד עד יום מותה", היא מיכל שציינו לעיל שהיא האשה היחידה שהמקרא מספר על אהבתה, ככתוב בשמואל א יח כ: "ותאהב מיכל בת שאול את דוד ויגדו לשאול וישר הדבר בעיניו". וצריכים אנו להקדיש בהזדמנות דף למיכל.

⁴³ ובאיכה רבה פתיחות כד, רחל היא היחידה, מכל אבות ואמהות האומה, שמצליחה לעורר את רחמי הקב"ה: "באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבש"ע, גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים. וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי. והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני. ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאותי ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה. ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי ומסרתי לאחותי כל הסימנין שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל ... וגמלתי חסד עמה, ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בם כרצונם? מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן. הדא הוא דכתיב (ירמיה ל"א) כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להינחם על בניה כי איננו. וכתוב (שם) כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך וגו'. וכתוב (שם) ויש תקוה לאחריהן נאם ה' ושבנו בנים לגבולם".